

ПСИХОЛОГІЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ
ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Алексєєнко-Лемовська Людмила Владиславівна
Кандидат педагогічних наук, доцент,
Професор кафедри туризму та освітнього менеджменту
Міжнародного європейського університету
64178171@gmail.com

Зміст формування мовленнєвої особистості в дошкільному віці визначається програмами мовленнєвого розвитку та Базовим компонентом дошкільної освіти [2]. Актуальність проблеми зумовлюється необхідністю розв'язання одного з ключових завдань дошкільної лінгводидактики, а саме формування мовленнєвої особистості дошкільника, тобто активного, ініціативного мовця, відкритого для спілкування, «який легко і невимушено вступає в спілкування з дітьми і дорослими; застосовує мовні і немовні засоби виразності, володіє формулами мовленнєвого етикету, має розвинуті комунікативні здібності і достатній рівень розвитку рідного мовлення» (А. Богуш) [3]. Кінцевим результатом навчання рідної мови в дошкільному навчальному закладі є формування культури мовлення та спілкування дітей [2].

Поява нових видів діяльності, ускладнення спілкування з дорослими та однолітками, розширення кола життєвих зв'язків і відносин, до яких включена дитина, призводить до інтенсивного розвитку, по-перше, усіх аспектів розвитку мовлення (словника, звукової культури, граматичної будови), по-друге, його форм (контекстного та пояснювального) і функцій (узагальнювальної, комунікативної, планувальної, регулювальної, знакової). У дошкільника складаються тонкі та диференційовані звукові образи слів; спостерігаються значні кількісні та якісні зміни в розвитку його словника. Щодо мовлення дитини, то в ньому стає не лише більше слів, але й відбувається розвиток їх значень.

У процесі онтогенеза мовлення проходить різні етапи: воно є спочатку узагальненням самого елементарного типу й тільки по мірі свого розвитку переходить від узагальнення елементарного типу до всіх вищих типів узагальнення, завершуючи цей процес утворенням понять (Л. Виготський) [4]. О. Лурія підкреслював, що в психології проблема значення слова практично не розглядалася до досліджень Л. Виготського, який довів, що значення слова в мовленні дитини, розвиваючись, являє собою швидше динамічне, ніж статичне утворення [1].

З психологічної точки зору, підкреслював Л. Виготський, значення слова – це єдність узагальнення та спілкування, комунікації та мислення. С. Рубінштейн, вважаючи основним у слові його значення, семантичний зміст, вказував, що значення слів, їх фіксована семантика не змінюється в результаті кожного акту мислення індивіда, а утворює стійку основу діяльності мислення. Якщо говорити про комунікативну функцію значень, стане зрозуміло, що спілкування дитини за допомогою мовлення перебуває в безпосередньому зв'язку з диференціацією словесних значень та їх усвідомленням. Дитина спочатку не диференціює словесне значення та предмет, значення і звукову форму слова. Надалі ця диференціація відбувається з розвитком узагальнення, після чого виникають складні семантичні відносини. Психологічне значення слова – це «узагальнене відображення дійсності, вироблене людиною та зафіксоване у формі поняття, знання або вміння, як узагальненого образу дії» (О. Леонтьєв). О. Лурія визначає його як понятійну співвіднесеність слова, на відміну від лексичного значення, що позначається як предметна співвіднесеність слова. Л. Виготський довів, що на окремих етапах розвитку дитини змінюється значення слова та її ставлення до нього. Він наголошував на важливості виявлення всієї складності розвитку смислу дитячих слів, висунув припущення про те, що всі основні системи психічних функцій перебувають у залежності від того, якого ступеня в розвитку значень своїх слів досягла дитина [1].

У дошкільному віці на передньому плані перебуває той аспект мови, що безпосередньо пов'язаний зі спілкуванням – лексичне значення слів (Д. Ельконін). Дошкільники проявляють інтерес до мовних явищ, що широко охоплює фонетику й семантику слова. Численні психологічні та психолінгвістичні дослідження (Т. Базжина, Р. Браун, С. Брунер, Л. Виготський, О. Леонтьєв, О. Шахнарович) переконують, що процес засвоєння семантичної структури слова проходить складний шлях розвитку – від формування предметної співвіднесеності слова до засвоєння його смислу й далі – узагальненого лексичного значення словесного поняття; підкреслюють, що «рушійною пружиною» розвитку мовлення дитини є семантика мови (Д. Ельконін). О. Леонтьєв відзначає, що дитина поступово оволодіває узагальненим значенням слова, незалежно від окремих ситуацій і несуттєвих ознак. Таке значення засвоюється тоді, коли перед дитиною уточнюється предметна віднесеність слова в різних ситуаціях, або в процесі навчання, коли перед дітьми розгортається узагальнене значення слова. На думку психологів, значення слова є необхідною, конституальною ознакою; становить стійку систему узагальнень, яка має різну глибину узагальнення предметів, що позначаються (Л. Виготський, О. Лурія) [1]. Смысл слова розуміється психологами як індивідуальне значення, як зміст слова в контексті, на відміну від значення, яке носить позаконтекстний характер (І. Гальперін) [4].

Психологічна структура визначається структурою системи співвідношень і протиставлень слів у процесі їх уживання, у значенні слова виокремлюються два типи компонентів – емоційно-образні та логічні. В онтогенезі спостерігається глибока психологічна зміна значення слова, його системної будови, тобто за значенням слова на кожному етапі стоять різні психологічні процеси. На ранньому етапі розвитку дитини свідомість має афективний характер, афективно відображає світ. На наступному етапі свідомість відображає світ уже за допомогою слів – діяльнісний характер. Тільки на завершальному етапі свідомість набуває абстрактного вербально-логічного характеру.

У структурному підході до лексичного значення в сучасній семасіології намітилося три основні напрями. Перший із них імпліцитно виходить із однорідності лексичного значення й виділяє в структурі значення семантичні компоненти одного ступеня складності. Другий напрям виходить із неоднорідності лексичного значення; при цьому в значенні виділяються «семантичні блоки» різного рівня ієрархії, які відображають різний характер інформації, що передається словом. При такому підході лексичне значення членується спочатку на крупні блоки – макрокомпоненти, що визначають основну специфіку семантики слова, і лише потім у складі макрокомпонентів виділяються мікрокомпоненти – семи. Такий підхід здійснений у працях І. Арнольд, Р. Гинзбург; він може бути названий макрокомпонентним на відміну від попереднього, який виступає як мікрокомпонентний. Третій напрям може бути названий аспектним: прихильники цього підходу вичленяють у значенні різні аспекти (в іншій термінології – сторони, шари, вимірювання, моменти, параметри, характеристики, типи інформації), відображає різні сторони значення, різні вияви значення в системі мови або в мовленні. Виділяються різні аспекти – сигніфікативний, денотативний, лексичний, граматичний, коннотативний, емоційний, оцінний, прагматичний, структурний, синтагматичний, культурно-історичний, ідеологічний, соціальний, лінгвокраїнознавчий, фоновий, асоціативний, кодовий, персонологічний, ортологічний, синхронний, діахронний, експлікативний, етичний, естетичний.

У процесі спеціальної мовної (когнітивної) підготовки, покликаної забезпечити формування в дошкільників елементарних умінь у галузі аналізу мовних явищ, дітей поступово підводять до осмислення й усвідомлення мовних одиниць, до вичленення їх суттєвих ознак. На цій підставі їм дають основи лінгвістичних знань (Л. Калмикова) [4].

Мова (як знакова система), якою дитина користувалася практично, стає предметом аналізу, спостереження, порівняння, зіставлення, синтезу, класифікації, абстрагування – вивчення. Природа мови полягає в тому, щоб бути «операційним» засобом засвоєння будь-яких знань» (Л. Федоренко).

Одним із завдань спеціальної мовної (когнітивної) підготовки дітей дошкільного віку є дати елементарні наукові знання про мову, що допомагають об'єктивувати звук, слово, речення. Так, в умовах дошкільного навчального закладу важливо показати дітям суттєві ознаки мовних одиниць, характерні для мовлення.

Протягом дошкільного віку діти досягають значних успіхів в оволодінні граматику мови, структурою простих та складних речень. Відбувається подальша диференціація функцій мовлення. До функції спілкування додається планування діяльності та її регулювання за допомогою мовлення. Мовлення стає засобом планування, коли переходить з кінця дії на її початок, а засобом довільного регулювання – коли дитина навчається виконувати вимоги, сформульовані за допомогою мовлення (О. Лурія, Г. Люблінська) [1]. Усі ці погляди стали підґрунтям для побудови сучасних підходів до конструювання змісту навчання мови, що різняться своїм концептуальним спрямуванням і в яких по-різному розкривається функція мовної освіти. Серед них – спрямованість на розвиток комунікативних умінь відповідно до етичних засад спілкування (А. Богуш, О. Кириченко, Н. Орланова, К. Стрюк); залучення до багатства людської культури (М. Вашуленко, Н. Дзюбишина, Н. Кудикіна, О. Хорошковська); формування мовленнєвої компетенції для успішного здійснення будь-якої діяльності (А. Богуш).

Отже, комунікативно-мовленнєвий розвиток розглядаємо як результат взаємодії дитини з оточуючими, де можливість виразити себе (проявити мовленнєву здатність, засвідчити факт психофізичного самовираження) реалізується в момент переходу зі стану емоційної непричетності, емоційної роз'єднаності, байдужості у стан зверненості до іншої особи чи групи осіб. Діагностика й корекція всіх комунікативних ознак у мовленнєвій поведінці дошкільника створює фундамент для подальшого зростання когнітивної та лінгвістичної складності мовлення.

Література

1. Алексеєнко-Лемовська Л. В. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку в театральній-ігровій діяльності: [монографія]. Київ : Видавничий дім «Слово», 2021. 184 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти України / Під наук. керівн. Піроженко Т. О. та ін. 2021. 37 с.
3. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей: Сутність та шляхи реалізації. Дошкільне виховання. – 1999. – №6. – С. 3–5.
4. Психологія мовлення і психолінгвістика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. Л.О.Калмикової. – К.: ПереяславХмельницький педагогічний інститут, в-во "Фенікс", 2008. – 245 с